

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ Й ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА
ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ІМЕНІ ПРОФЕСОРА ОЛЕГА МІШУКОВА

**ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ УЧНІВ НА
УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ГІМНАЗІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала здобувачка 08–251м групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.021 Англійська мова і
література
Освітня програма Середня освіта (мова і
література англійська)
Мухортова Марина Віталіївна

Керівник: к. пед. н., доц. Воробйова Алла Вікторівна
Рецензент: к. філол. н., доц. Валуєва Ія Вікторівна

Івано-Франківськ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	6
1.1. Лінгвістичні передумови формування риторичних умінь.....	6
1.2. Формування риторичних умінь як лінгводидактична проблема.....	11
1.3. Психолого-педагогічні умови формування риторичних умінь.....	20
Висновки до першого розділу.....	23
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ УЧНІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ГІМНАЗІЇ.....	25
2.1. Специфіка методики формування риторичних умінь учнів гімназії під час вивчення англійської мови.....	25
2.2 Система вправ для формування риторичних умінь учнів на основі програмного матеріалу.....	33
Висновки до другого розділу.....	39
ВИСНОВКИ.....	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42

ВСТУП

Актуальність дослідження. Державне реформування освіти в Україні передбачає зміни, метою яких є досягнення якісно нового рівня навчання базовим предметам. Відповідно зростають вимоги до вдосконалення іншомовної компетентності учнів. Шляхи реформування безпосередньо пов'язані зі зміною пріоритетів на користь практичної спрямованості у навчанні іноземної мови у школі. Основою іншомовної підготовки учнів стає формування комунікативних навичок, розвиток риторичної компетентності.

Більшість вчених (М. Пентиліук, Н. Голуб, Г. Сагач, Л. Спанатій, Н. Колотілова, Л. Мацько, Г. Онуфрієнко, М. Препотенська, Л. Савенкова, О.Залюбівська, Ю. Єлісовенко., Л. Каніболоцька, С. Караман, О. Когут, Х. Макович, Л.Вербицька, Н.Капітан) сходиться на думці, що у сучасному контексті «риторику слід розглядати і як антропологію мови, і як базис для розвитку суспільства» [25, с. 268]. У методичній літературі рекомендують (Я. Білоусова [9], О. Білоус, В. Шевченко, Д. Мольченко [8], С. Горобець [27], Н. Голуб [24], О. Корчова [48], О. Когут [44] та ін.) спрямувати зусилля у навчанні англійської мови на формування мовленнєвих умінь, активне залучення до вирішення мислемовних завдань, направлених на розвиток ефективного монологічного мовлення. Вчені дидакти (Г. Сагач [66], Є. Дейнеко [33], І. Кропивко [49], Л. Мацько [54], О. Кучерук [51]) впенені, що вирішення питання розвитку іншомовної компетентності неможливе без оволодіння учнями риторичними знаннями і формування у них відповідних умінь.

Питання формування риторичних умінь розглядається вченими-дидактами з різних точок зору. Дослідники вивчають роль риторичної діяльності у розвитку мовного та мовленнєвого компонентів (Г.Сагач [67]), працюють над механізмами ефективної роботи з риторичним текстом (Т.Конівіцька [45]), визначають основи для методики навчання

риторики та формування риторичних умінь у школі (В. Ницета [55]). Актуальність питання підтверджена великою кількістю наукових праць (О.Білоус, В. Шевченко, Д. Мольченко, Л. Савенкова, О.Залюбівська, Ю.Єлісовенко., Л.Каніболоцька, С. Караман та інші), де вчені пропонують введення риторичних знань і формування відповідних умінь на уроках англійської мови в гімназії. Отже, вибір теми кваліфікаційної роботи зумовлений необхідністю реформування процесу навчання іноземної мови в гімназії, дослідження процесу формування риторичних умінь, вироблення механізму розвитку відповідних умінь через створення системи вправ для всебічного розвитку мовної особистості, здатної реалізовувати риторичний дискурс у процесі мислемовної діяльності.

Об'єктом дослідження є формування риторичних умінь на уроках англійської мови.

Предметом дослідження є методика формування риторичних умінь на уроках англійської мови в гімназії.

Мета дослідження – визначити шляхи формування риторичних умінь учнів гімназії на уроках англійської мови.

Для реалізації мети дослідження необхідно виконати наступні **завдання**:

1. визначити лінгвістичні засади формування риторичних умінь;
2. дослідити формування риторичних умінь як лінгводидактичну проблему;
3. розглянути психолого-педагогічні умови формування риторичних умінь;
4. описати специфіку форм і методів введення риторичних знань та формування риторичних умінь на уроках англійської мови в гімназії;
5. розробити систему вправ для формування риторичних умінь на уроках англійської мови у гімназії.

Методи дослідження – теоретичні: вивчення, аналіз та узагальнення філологічної, лінгвістичної, методичної, риторичної

літератури, що дозволило виділити теоретичні засади формування риторичних умінь; аналіз наукових підходів до означеної проблеми; методи порівняльного аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації, прогнозування, проектування, моделювання, класифікації.

Методологічна основа дослідження складається з аналізу основних праць вітчизняних та зарубіжних вчених з риторики, лінгвістики, методики навчання іноземної мови, з вивчення ролі публічного мовлення у вихованні особистості.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано на кафедрі англійської філології та світової літератури імені професора Олега Мішукова Херсонського державного університету в межах наукової теми «Вплив лінгвальних та екстралінгвальних чинників на формування фахівця з іноземних мов у сучасному мультикультурному просторі» (державна реєстрація №0117U003763).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що було розроблено та науково обґрунтовано систему вправ з формування риторичних умінь учнів гімназії на уроках англійської мови.

Практична цінність наукової праці визначається тим, що матеріал, отриманий під час дослідження, та розроблена система вправ з формування риторичних умінь можуть бути використані вчителями на уроках англійської мови, у процесі створення підручників та методичних посібників, під час викладання профільних дисциплін у ЗВО.

Результати дослідження було **апробовано** у вигляді доповіді («Риторична діяльність як механізм активізації мислемовного потенціалу особистості») на III Міжнародній науково-практичній конференції «Лінгвістичні обрії XXI сторіччя», яка відбувалася у Херсонському державному університеті 28-29 листопада 2023 року. За темою виступу опубліковано статтю.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

1.1. Лінгвістичні передумови формування риторичних умінь

Уміння говорити публічно змушує людину уважно ставитись до слів, що вимовляються. Оволодіння риторичними знаннями і формування риторичних умінь однозначно сприяють вдосконаленню мислемовленевих процесів, що позитивно впливає і на вивчення іноземної мови, починаючи з уроків у гімназії. Питання теоретичної та практичної риторики учні загалом розглядають у старших класах загальноосвітньої школи, але формування риторичних умінь відбувається набагато раніше.

Над проблемою формування риторичних умінь у лінгводидактиці працюють відомі українські вчені С. Абрамович, В. Вандишев, Н. Колотілова, Л. Мацько, М. Пентиліук, Г. Сагач та інші. Розуміння педагогіки живого слова як гармонізуючої риторичної діяльності чітко простежується в працях вітчизняного педагога-гуманіста В. А. Сухомлинського. Відомий педагог наголошував: «Мистецтво виховання включає насамперед мистецтво говорити, звертатися до людського серця» [6, с. 321].

Більшість науковців (М. Пентиліук, Н. Голуб, Г. Сагач, Л. Спанатій, Н. Колотілова, Л. Мацько, Г. Онуфрієнко, М. Препотенська, Л. Савенкова та інші) описують риторичну діяльність як процес задуму, редагування та виголошення риторичного тексту, що реалізується засобами мови усно або письмово у конкретній аудиторії, з метою здійснення якісного, ефективного, гармонізуючого впливу на адресата (адресатів) у ході спілкування, задоволення пізнавальних потреб, а також рефлексії власної риторичної діяльності.

Обґрунтовуючи сутність дефініції «риторична діяльність», Ф. Бацевич закладає в її зміст «особливу категорію словесної побудови, яка пов'язана з цілеспрямованим відбором та застосуванням мовних засобів, що базується на критерії інтенційності (від лат *intentio* – намір, прагнення)» [6, с. 27]. Відповідно, оратор у процесі риторичної діяльності не просто висловлює думку, а свідомо планує, розробляє текст, який має свою структуру, викликає заздалегідь сплановану «рефлексивну реакцію слухачів, мінімізує їхню пасивність, регулює інтенсивність емоційного впливу» [71, с. 56].

«Процес формування риторичної діяльності проходить три етапи: усне обговорення, підготовка письмового викладу, промова (монологічна, діалогічна)» [71, с. 56]. Завдання першого етапу комунікації – стимулювати риторичну діяльність, гармонізувати атмосферу спілкування, активізувати творчий потенціал слухачів. Другий етап – довільний та відбувається через абстрагування від ситуації мовлення. На цьому етапі письмовий виклад потребує логічної впорядкованості, закономірностей у побудові фраз, наявності як творчих, так і підрядних конструкцій, широкого вживання сполучників, використання різноманітності синонімів. Базове використання логіко-структурних схем, риторичних законів, введення топосів структурує графічну організацію дискурсу. Завершальний етап публічного виступу мобілізує вербальні і невербальні здібності промовця, визначаючи рівень їхньої якості вмінням змінювати стратегію і тактики поведінки у процесі промови [11].

«Риторична діяльність може відбуватись на різних рівнях: внутрішній діалог, зовнішній діалог, монолог, полілог, дискусія, конфлікт» [71, с. 56]. У процесі подібної практичної роботи вчать володіти алгоритмом поведінки, визначати комунікативну стратегію й тактику, встановлювати симетричність висловлювань у різноманітних

видах дискурсу. Реальне застосування знань удосконалює слово, поведінку та імідж майбутнього ратора.

Раціональна стрункність дискурсу оратора передбачає виконання «розумових процесів (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, аналогія, узагальнення), дотримання законів формальної логіки» [71, с. 57]. Риторика оперує універсальними механізмами перетворення логічної основи, що також удосконалює розумові операції. Процес риторичної діяльності передбачає отримання, взаємообмін знаннями, уявленнями, ідеями задля встановлення гармонійних взаємовідносин. Публічна комунікація успішна «за умови її інформаційної насиченості, актуальності, проблемності, обговорюваності з метою раціонального пошуку істини» [28]. Таким чином, риторична діяльність передбачає свідоме планування та розробку тексту, який має свою структуру та викликає стратегічно сплановану рефлексію. Для організації риторичної діяльності оратор проходить обов'язкові етапи: задум, підготовка письмового викладу, промова.

У процесі риторичної діяльності текст стає предметом вивчення та одиницею навчання мови. Роботу з риторичним текстом спрямовано на сприйняття зразка з подальшим аналізом мовного явища з погляду його ефективності.

Різні напрями лінгвістичних наук характеризують риторичний текст як одиницю писемного мовлення, продукт мовлення, сукупність фраз, організованих з певною метою, завершене мовне утворення, складний комунікативний механізм, що є посередником комунікації. Специфіку риторичного тексту розглядали такі дослідники: С. Абрамович [1], О. Васьківська [12], О. Корчова [47], І. Кропивко [49], Л. Мацько [54], Г. Сагач [66].

Структура риторичного тексту відрізняється від класичного правильного тексту. Текст, побудований синтаксично і граматично правильно, сприймається як одиниця писемного мовлення. Класична

форма тексту має правильний набір символів. Текст виступу, який формується для розмови з публікою, «не має чітких меж, є інтерактивним явищем і мовним потоком, який може включати різні форми прояву мовлення: усне, письмове, паралінгвальне» [54, с.79].

Правильний з погляду лінгвістики текст має три компоненти: вступний, основний і завершальний. Риторичний текст має більш специфічні клішовані блоки. В арсеналі ратора має бути багатий набір риторичних звернень, вітання, жарти, риторичні питання, анекдоти, низка цитат відомих людей, популярні і малознайомі прислів'я та приказки тощо. На думку О.Залюбівської [40], інтерес слухачів виникає з перших речень виступу перед аудиторією. Оратор повинен бути здатним втілити свою мову в слова, даючи точний опис, намагатись розмірковувати та доводити думку, яку вважає істинною, наводити аргументи та використовувати факти та статистику. У заключній частині тексту публічної промови має звучати переконання, заклик до дії, підсумок і результат. Текст виступу не вимагає заголовка.

Лінгвістично правильний текст буде побудований грамотно з точки зору орфоепічних, орфографічних, граматичних норм сучасної англійської мови. В основі правильного мовлення лежить граматична правильність. Без знання граматичних основ неможливо досягти точності та ясності мовлення. Правильний з граматичної точки зору текст складається із послідовно викладеного матеріалу з лінійним викладом матеріалу, відображаючи його розгортання думки членуванням тексту на абзаци, теми та підтеми, ключові слова. [15] У риторичному тексті наряду з вимогами текста лінгвістичного більшої важливості набуватиме ясність, точність інтерпретації термінів, спеціальних слів, доречного їх вживання. Такий підхід потребуватиме узгодження між загальними знаннями і знанням мови, що дозволяє добирати точні, але в той же час виразні слова, що відповідають стилю та жанру публічної промови.

Запорукою створення виразного та естетично чистого риторичного тексту є його грамотне написання, відсутність суржику, слів-паразитів та невмотивованих повторів у граматиці. Це має бути завершена стала думка, складена не тільки з нормативно правильних, а й з точних, ясних, доречних, виразних і образних словоформ, що сприятиме ефективному впливу оратора на аудиторію.

Завданням риторичного тексту є увага слухачів та надання їм естетичного задоволення. Текст ефективної публічної промови здатний справити враження не тільки вишуканістю мови, а й красою думки, що доноситься за допомогою підібраних мовних засобів. Отже, риторичний текст є більш складною структурою, одиницею мовлення, що забезпечує реципієнта правильною, точною, доступною, доречною, виразною інформацією.

З огляду на специфіку побудови риторичного тексту та особливостей ведення риторичної діяльності можемо виокремити набір необхідних риторичних вмінь :

- говорити коротко, логічно висловлювати думку;
- впевнено обґрунтувати, наводити точні та зрозумілі аргументи;
- виділяти з аргументів найсильніший, підбирати доречні аргументи для певної аудиторії;
- ефективно реагувати на репліки опонентів, уникати маніпуляцій;
- створювати виразну промову, дієво застосовувати як вербальні, так і невербальні засоби впливу на аудиторію;
- розвивати в собі компетентності справжнього оратора, що викликає довіру та повагу опонентів;
- спокійно сприймати критику, аналізувати та корегувати недоліки.

Таким чином, риторична діяльність являється особливою категорією діяльності людини, яка пов'язана з цілеспрямованим задумом, відбором та застосуванням вербальних та невербальних засобів

комунікації для ефективного впливу на опонента. «Риторична діяльність може відбуватись на різних рівнях: внутрішній діалог, зовнішній діалог, монолог, полілог, дискусія, конфлікт» [71, с. 57]. Запорукою успішності риторичної діяльності є сформованість у промовця відповідних риторичних умінь.

1.2. Формування риторичних умінь як лінгводидактична проблема

Опанування учнями основами риторики як універсальним механізмом активізації мислемовного потенціалу особистості має стати базисом у розвитку риторичної компетентності. Лінгводидактичні закономірності навчання риторичній розглядаються у працях методистів С. Коваленка, Г. Сагач, М. Пентиліук, О. Горошкіної, В. Нищети та інших.

Для формування риторичних умінь на уроках англійської мови виділяють основний набір загальнодидактичних (свідомості та активності, наступності та перспективності, гуманізації), загальнометодичних (взаємозалежності усного та писемного мовлення, взаємозалежності видів мовленнєвої діяльності, практичної спрямованості, комунікативної спрямованості, розвитку почуття мови) та специфічних (риторизації навчання, текстоцентризму, виразності мови) принципів навчання.

В умовах процесу формування риторичних умінь принцип свідомості та активності реалізується за допомогою розуміння, адекватного сприйняття та реагування на завдання вчителя; осмислення доцільності використання мовного явища на етапі підготовки до виголошення риторичного дискурсу; творчого застосування знань практично через створення ефективного висловлювання. Ця закономірність сприяє розвитку логіки мислення, використанню всіх видів та форм пізнання, бажанню аналізувати і коригувати мовлення, старанніше працювати над евристичними прийомами оволодіння

знаннями, шукати джерела для створення дієвого дискурсу, вміло орієнтуватися та визначати стратегії спілкування у визначених рамках комунікації. Творча активність у момент запровадження риторичного елемента базується на пошукових видах роботи, створених проблемних ситуаціях, евристичних прийомах.

Для формування риторичних умінь особливого значення набуває принцип наступності та перспективності. Дотримання цього принципу сприяє пропедевтичній узгодженості переходу від гімназії до ліцею, забезпечує координованість, поетапність та логічність зв'язків навчального матеріалу, використання внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків. Завдяки виконанню цього принципу відбувається поступове, логічне та систематичне поповнення риторичних знань і формування відповідних умінь.

Сучасна логосфера висуває нові вимоги до процесу навчання, позначивши базисність принципу гуманізації. Гуманістичний сенс дидактики закладено основами риторики з давніх часів. Великі педагогі-гуманісти (Ян Коменський, Г. Сковорода, В. Сухомлинський) прагнули розвивати інтелектуальні та творчі здібності людини за допомогою слова. Гуманізм – основний принцип, на якому будується культура поведінки. Серед тактичних аспектів гуманізації процесу риторизації слід виділити: створення особливої атмосфери, що мотивує навчатися красномовству за допомогою спілкування; безпосереднє включення учнів у творчу діяльність та розвиток «уміння вчитися»; створення позитивного естетичного фону емоційно-чуттєвої піднесеності та успіху; опора на риторичні ігри та завдання; врахування вікових особливостей. Таким чином, загальнодидактичні принципи (свідомості та активності, наступності та перспективності, гуманізації) встановлюють базові правила процесу отримання риторичних знань та формування риторичних умінь на уроках англійської мови в гімназії.

Риторика узагальнює досвід мовної практики і спирається на лінгвістику. Основні загальнометодичні принципи навчання мови: взаємозалежність усного та писемного мовлення, взаємопов'язаність видів мовної діяльності, принцип практичної спрямованості, принцип антропоцентризму, комунікативної спрямованості, розвитку почуття мови.

В основі загальнометодичного принципу взаємозалежності усного та писемного мовлення лежить положення про випереджальний розвиток усного мовлення у порівнянні з писемним [70]. Методи навчання в рамках зазначеного принципу базуються на зіставленні мови, що вимовляється і записаної, звірянні слухової і зорової перцепції, формуванні інтонаційної складової в системі мовно-слухового і мовно-рухового аналізаторів. Взаємозалежність усного та писемного мовлення визначає схожість методики їх розвитку. Комунікація передбачає вдосконалення обох форм, де усне мовлення сприяє оволодінню вміннями писемного мовлення, а писемне стимулює правильність, логічну послідовність, ясність і вербальну промовистість усного мовлення.

Іншим важливим загальнометодичним принципом є взаємопов'язаність видів мовної діяльності. Вчені (О. Кучерук, Л. Мамчур) розглядали проблему цілісності в навчанні мовознавчих норм та видів мовної діяльності (слухання, говоріння, читання та письмо) з метою інтенсифікації формування мовної та мовленнєвої комунікативної компетентностей. Сутність процесу полягає в паралельному навчанні мовним явищам (фактам, правилам) та всім видам мовної діяльності на основі одного і того ж мовно-мовленнєвого матеріалу [51, с. 53].

Резервним потенціалом у становленні взаємопов'язаного навчання володіє саме риторична діяльність. Враховуючи, що види мовної діяльності включають як загальні, так і відмінні рівні застосування мовного механізму, формування риторичних умінь демонструє

цілеспрямоване відпрацювання кожного виду діяльності (наприклад: слухання тексту-зразка, читання при відборі матеріалу, запис тексту виступу, виклад промови).

Основне значення принципу практичної спрямованості було розкрито О. Ранюк У своїх міркуваннях дослідниця писала: «Будь-яку мову слід вивчати більше шляхом практики, ніж за правилами» [62, с.52]. Метою принципу стає необхідність довести всі теоретичні знання до практичної реалізації. Основними шляхами реалізації є процес перманентного «шліфування» умінь з урахуванням лінгвістичних та риторичних знань, що забезпечує почуття упевненості та задоволення учнів під час говоріння.

Становлення сильної мовної особистості пов'язане з реалізацією принципу антропоцентризму. За Г. Сагач, відповідно до цього принципу діяльність учнів із засвоєння мови змінюється їх безпосереднім управлінням цією діяльністю, що сприяє активному мислемовному розвитку сильної мовної особистості. Сильна мовна особистість характеризується здатністю до мовленнєвої творчості, розвиненою мовною свідомістю, стилістичною гнучкістю, риторичними здібностями в організації спілкування; риторичною чутливістю [66].

Садова Т.А. описує застосування принципу комунікативної спрямованості у вивченні мови в умовах спілкування. Слід зазначити, що цей принцип розглядається вченими-дидактами як загальнометодичний. Принцип спрямовано на активізацію використання мовних вправ, комунікативних завдань [68]. Реалізація принципу комунікативної спрямованості у процесі риторичної діяльності забезпечується функціональністю, текстоцентричністю, гармонізацією та діалогічністю у вивченні мови. Функціональність відповідає за контроль над відбором та організацією матеріалу для вираження риторичних намірів (агітації, заклику, похвали, переконання, повідомлення, привітання). Текстова подача мовного матеріалу забезпечується текстоцентричністю у навчанні.

Етичність та естетичність сказаного сприяє гармонізації мови в рамках живої комунікації, що передбачає: толерантність, врахування думки опонента, спільний пошук компромісу, задоволення від спілкування. Гармонічно правильною вважається промова, у якій поєднуються: «1) думка, смислова насиченість, спрямованість до істини; 2) етичне завдання, моральна спрямованість до добра і правди; 3) краса, зрозуміла не як прикрашеність, а як доцільність, функціональність, строга гармонія» [33, с.12]. Основним засобом забезпечення гармонії спілкування називають діалогізацію. У процесі діалогічної взаємодії учні шукають різні способи висловлювання своїх думок, для освоєння і відстоювання нових цінностей.

Принцип розвитку почуття мови означає, що від народження кожна здорова дитина має мовне чуття, що вимагає перманентного розвитку та вдосконалення протягом усього життя. Почуттям мови «називають несвідоме, неусвідомлене вміння слідувати традиції вживання одиниць мови у мовленні» [38, с. 56].

Реалізація у навчанні мови зазначеного принципу сприяє грамотному використанню закономірностей, сформованих раніше аналогій для запам'ятовування мовознавчих фактів (елементів та конструкцій), засвоєнню традицій їхнього вживання у мові. Дослідник психології Т.Симоненко називає мовленнєву практику «вирішальним фактором освіти та розвитку почуття мови» [68, с.39]. Вчені-методисти О.Кучерук [50], Н. Голуб [21], Н. Грона [32], С. Караман [43] пропонують ефективні прийоми, що активізують мовне чуття у процесі навчання мови. Серед них: розвиток техніки читання, ігрове маніпулювання словами, формування мовних узагальнень, підтримка орієнтування, що стихійно виникає в звуковій формі мови.

У разі формування риторичних умінь зазначений принцип реалізується у прояві учнями інтуїції (здогадки) у виборі більш ефективного, доцільного мовного засобу впливу. При цьому особливої

значущості набуває отримане почуття задоволення, що стимулює гармонійність у сприйнятті мовної дійсності. Зазначений принцип також реалізується через риторично грамотну мову вчителя і зразковий дидактичний матеріал (текстів, створених майстрами слова).

Таким чином, загальнометодичні принципи систематизують процес вивчення риторики, спираючись на закономірності взаємозалежності усного та писемного мовлення, взаємопов'язаності видів мовної діяльності, практичної спрямованості, антропоцентризму, комунікативної спрямованості, розвитку почуття мови.

Розвиток риторичної особистості можливий за умови риторизації процесу навчання. Серед основних методів риторизації слід назвати пояснювально-ілюстративний (спостереження, аналіз тексту публічної промови); евристичний (моделювання дискурсу типовими засобами красномовства); сократичний (продуктивна участь в актах комунікації). Прийоми риторизації охоплюють різні етапи роботи з мовним матеріалом: під час мовних розминок (артикуляційний тренінг, імітація норм вимови, міміко-жестикуляційна імітація, виразне читання), у процесі вивчення мовних тем (зіставлення засобів впливу текстів різних типів, акцентування уваги на ефективності риторичних засобів), під час вивчення різноманітних риторичних жанрів (інтерв'ю, репортаж, комплімент, похвальне слово, лекція, заклик, агітаційна мова, реклама і т. і.), на етапах створення й виголошення промови (публічні виступи, участь у диспутах, дискусіях, бесідах). В умовах поліетнічності особливої важливості набувають механізми гармонізації атмосфери спілкування. Контроль етичності й естетичності сказаного сприяє гармонізації мови в рамках живої комунікації.

Риторизувати процес навчання англійській мові можливо у разі запровадження евристичного методу навчання на уроці та відкриття для учнів способів створення висловлювання типовими засобами красномовства. Численними дослідженнями (І.Гаркуша, А.Веремчук)

підтверджується актуальність та нагальність евристичної бесіди, коли зміла постановка питань стимулює учнів, спираючись на досвід та знання, шляхом логічних міркувань самостійно дійти висновків чи відкриттів. Евристичні приписи дають простір творчому пошуку, винаходу, генеруванню. Евристичність у роботі над матеріалом, по-перше, розвиває навичку систематизувати та впорядковувати матеріал, по-друге, мотивує до більш продуктивно-творчої стратегії дослідження.

Поряд із вимогою евристичності в організації матеріалу, процес риторизації заснований на гуманітаризації та діалогізації навчання. Цей механізм передбачає розуміння кожного тексту у діалогічному контексті. При цьому діалог має стати евристичним, що забезпечить ланцюг усвідомлених висновків, що дозволяють відкривати можливості самопізнання та самовираження. Універсальність, інтегрованість правил та законів красномовства сприяє активному використанню механізмів пізнання та мовознавчих стандартів у різних мовних ситуаціях. Текстотворчий потенціал риторичної діяльності дає можливість сприймати мову як частину культури суспільства, орієнтуватися в історичних зразках красномовства та аналізувати сучасні приклади ораторських творів. Перехід на евристичний рівень сприйняття будь-якої інформації відкриває можливості успішної самореалізації учнів за допомогою слова та дії. Отже, процес риторизації полягає у навчанні конструктивного діалогу.

Очевидним є той факт, що риторизація уроків англійської мови – це один із нових технологічних підходів до організації навчально-освітньої та виховної діяльності, своєрідна технологічна парадигма, яка перебуває на етапі становлення. У процесі риторизації мають бути враховані такі закономірності:

- вікові особливості сучасного школяра середньої ланки, а саме: несформованість аналітико-критичного сприйняття дійсності; нестійку увагу та підвищену збудливість; переважання наочної пам'яті, що

розвивається на основі постійного впливу телепередач, Інтернету; поверхневе осмислення мовної ситуації, недостатня начитаність;

- перевага групових видів діяльності при запровадженні риторичних прийомів, що допомагає учням, які спочатку не готові до спілкування на уроці, подолати сором'язливість, розкріпоститися, а отже, залучити їх до навчального процесу;

- прагнення до моделювання всіх шкільних предметів у форматі риторичної діяльності, що дозволить побудувати процес навчання та виховання як діалог-спілкування з текстами та конкретними особистостями [21].

Реалізація принципу сприяє розвитку риторичної компетентності. Сучасні лінгвісти та лінгводидакти демонструють різне бачення цього поняття, його структури та основних критеріїв. У процесі вивчення методологічних основ риторики вчені виділяють різні типи компетенції та компетентності: риторична, комунікативно-риторична та риторико-мовна тощо.

У визначенні структури та основних критеріїв компетентності немає єдиної думки. Є. Тягнирядно до структури компетентності відносить: знання про мову, мовлення, комунікацію, вміння бути комунікативним лідером» [70, с.126]. Можна виділити шість системних площин компетентності: теоретико-практична, організаційно-методологічна, процесуально-діяльнісна, морально-етична (соціокультурна), а також площина комунікативної активності та впливовості мовного акту. До складових компонентів риторичної компетенції відносяться: когнітивний (знання риторичних правил і законів), практико-діяльнісний (уміння здійснювати риторичну діяльність) та особистісний (розуміння власної значущості в риторичному вчинку)[69].

Враховуючи вимоги до освіченості учнів, державний стандарт визначає компетентність як набуту в процесі навчання інтегровану

здатність індивідуума, яка складається зі знань, досвіду, цінностей та відносин, які можуть цілісно реалізовуватися на практиці) [75]. Таким чином, риторична компетентність включає сукупність знань учнів з теорії красномовства, досвіду риторичної діяльності, осмислення цінностей ораторського мистецтва та ставлення до них, що може ефективно та дієво використовуватись у житті.

Когнітивний принцип передбачає активізацію пізнавальної діяльності у процесі навчання мови. Активізація пізнавальної діяльності у процесі формування риторичних умінь відбувається за умови удосконалення розумових операцій; розвитку потреб пізнавальних інтересів; реалізації навчального спілкування.

Механізм виконання першої умови закладено у ході риторичної діяльності. Раціональна стрункість дискурсу оратора передбачає виконання «розумових процесів (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, аналогія, узагальнення), дотримання законів формальної логіки» [71, с. 56]. Риторика оперує універсальними механізмами перетворення логічної основи, що також удосконалює розумові операції. Другою умовою активізації мисленнєвої діяльності виступає пізнавальний інтерес, який стимулюється особистою значимістю для учнів одержуваних ними риторичних відомостей. Третя умова базується на діяльнісному підході до спілкування. Процес формування риторичних умінь передбачає отримання, взаємообмін знаннями, уявленнями, ідеями задля встановлення гармонійних взаємовідносин. Публічна комунікація успішна «за умови її інформаційної насиченості, актуальності, проблемності, обговорюваності з метою раціонального пошуку істини» [71, с. 56].

Резерви комунікативно-мовленнєвого середовища активніше використовуються за рахунок застосування розвиваючого потенціалу принципу текстоцентризму. У сучасній методиці викладання мови зазначений принцип реалізується у таких напрямках: «1) текст виступає

засобом пізнання мови як поліфункціонального явища; 2) робота над текстом є способом прилучення до культури; 3) вивчення лінгвістичних категорій, явищ, понять складає основи тексту як основний одиниці мови; 4) з урахуванням тексту засвоюються закономірності функціонування мови у овленні; 5) текст розглядається як засіб оволодіння усними та письмовими формами мовлення, мовленнєвою діяльністю у всіх її видах; 6) текст має механізм створення ситуацій для здійснення реального спілкування» [22]. Очевидно, що текст є синтез-основою двох важливих напрямів у вивченні мови у школі: пізнання системи мови та оволодіння нормами мовної поведінки.

Таким чином, процес формування риторичних умінь передбачає продуктивну реалізацію принципів взаємозалежності усного та писемного мовлення, взаємопов'язаності видів мовної діяльності, практичної спрямованості, антропоцентризму, комунікативної спрямованості, розвитку почуття мови. Риторизувати процес навчання англійської мови можливо у разі запровадження евристичного методу навчання на уроці та відкриття для учнів способів створення висловлювання типовими засобами красномовства.

1.3. Психолого-педагогічні умови формування риторичних умінь

Риторична діяльність є важливою складовою виховання мислячої людини, яка ефективно висловлює свої думки. Успішність володіння риторичними знаннями та формування відповідних умінь залежить від виявлення та усвідомлення основних психолого-педагогічних умов зазначеного процесу.

Вчені виділяють внутрішні та зовнішні аспекти психологічного розвитку особистості (М.Барахтян [5], О. Белікова, С. Дитюк, О.Тесаловська [7], О. Білоус, В. Шевченко, Д. Мольченко[8], Л. Бобко, О.

Кузьмінець, Х. Михайліцька, Ж. Патійчук [10], К. Бортун, Д. Козловська [11]), що беруть участь у формуванні риторичних умінь.

Внутрішні аспекти пов'язані з фізіологічними та емоційними характеристиками учнів, зовнішні – відображають їхні взаємини з навколишнім середовищем, суспільством. На основі зазначених аспектів визначено такі психолого-педагогічні умови: врахування особливостей психології діяльності, організація процесу засвоєння знань та формування риторичних умінь; розуміння емоційно-фізіологічних особливостей дитячої психології; орієнтування на основні групи інтересів (домінанти).

У процесі риторичної діяльності учні сприймають та презентують (вербально чи невербально) дискурс, вивчаючи при цьому закономірності навколишнього світу та збагачуючись духовно. З погляду психології риторична діяльність носить свідомий та суспільний характер. Свідомість проявляється через внутрішню організацію дій, що, своєю чергою, вимагає осмисленого вибудовування стратегії та тактик взаємовідносин оратора і аудиторії. Суспільний характер виражає зв'язок мовця з соціумом, його інтересами та потребами. Отже, у процесі риторичної діяльності людина впливає на дійсність, перетворюючи її та себе.

Здійснюючи заплановані комунікативні стратегії, учні активізують діяльність у вигляді таких психічних процесів, як увага, сприйняття, пам'ять, мислення, мовлення та інші. Перманентність ведення риторичної діяльності якісно змінює взаємопов'язаність та взаємозалежність зазначених процесів, роблячи їх навмисними, регульованими, розширюючи їх обсяг та рухливість. Мета та мотиви діяльності ратора (переконати, закликати до дії, шокувати) координують та підпорядковують психічні процеси, внаслідок чого підвищується уважність та сконцентрованість, покращується пам'ять та мова.

Риторична діяльність включає процес засвоєння знань та формування умінь та навичок. Риторіку можна віднести до наукового гуманітарного знання, де в мислемовленнєвій єдності зливаються мовні

та немовні засоби організації діяльності людини, що забезпечує безперервність активного психологічного процесу.

Звертаючись до знання як провідного компонента змісту навчання риториці, слід розмежовувати його теоретичний, предметний та методологічний аспект. Теоретичне риторичне знання відображає питання метариторики, яка сконцентрована на вивченні духовної культури через аналіз письмових текстів. Предметне знання знаходиться в рамках вивчення правил і законів красномовства. Методологічне знання сприяє вдосконаленню тих способів діяльності, процедур оперування розумовими операціями, які розвивають у людині сприйнятливості до евристичної стратегії пізнання.

Евристична стратегія пізнання співзвучна структурі риторичної діяльності та передбачає етапи аналізу матеріалу, синтезування його, співвіднесення зі старими знаннями, узагальнення, застосування знань практично.

Серед внутрішніх аспектів процесу формування риторичних умінь називають фізіологічні та емоційно-психологічні характеристики учнів гімназії. О.Залюбівська [39], Л.Вейланде [15], І.Гаркуша [17] єдині у думці про необхідність пристосування процесу навчання до існуючого рівня психічного розвитку дитини, її вікових особливостей. Це, на думку вчених, сприяє максимальному розкриттю можливостей та всебічному розвитку особистості.

Таким чином, вчені виділяють внутрішні та зовнішні аспекти психологічного розвитку особистості, що беруть участь у формуванні риторичних умінь. Внутрішні аспекти пов'язані з фізіологічними та емоційними характеристиками учнів, зовнішні – відображають їхні взаємини з навколишнім середовищем, суспільством. Риторична діяльність включає процес засвоєння знань та формування умінь та навичок. Звертаючись до знання як провідного компонента змісту

навчання риториці, слід розмежовувати його теоретичний, предметний та методологічний аспект.

Висновки до першого розділу

Уміння говорити публічно змушує людину уважно ставитися до слів, що вимовляються. Саме завдяки володінню риторичними знаннями і сформованим риторичним умінням можна вдосконалити володіння іноземною мовою. Риторика займає одне з основних місць у цьому процесі. Риторичну діяльність необхідно визначити як активність, цілеспрямованість, мотивацію процесу створення, проголошення та реконструкції тексту (мовленнєвого та риторичного жанрів), що реалізується засобами мови усно у конкретній аудиторії або письмово, з метою здійснення «якісного, ефективного, гармонізуючого впливу на адресата (адресатів) у ході спілкування, задоволення» [71, с. 56] пізнавальних потреб, а також рефлексії власної мовної риторичної діяльності.

«Риторична діяльність може відбуватись на різних рівнях: внутрішній діалог, зовнішній діалог, монолог, полілог, дискусія, конфлікт»[71, с. 56].

У процесі риторичної діяльності текст стає предметом вивчення та одиницею навчання мови. Роботу з риторичним текстом спрямовано на сприйняття зразка з подальшим аналізом мовного явища з погляду його ефективності. Якість «правильного» тексту прагне відображати образи, приховані за художнім словом. Риторичний текст служить прагматичній меті, що реалізується завдяки використанню спеціальних ораторських кліше.

Опанування учнями основами риторики як універсальним механізмом активізації мислемовного потенціалу особистості має стати базисом у розвитку риторичної компетентності.

Загальнометодичні принципи систематизують процес вивчення риторики, спираючись на закономірності взаємозалежності усного та писемного мовлення, взаємопов'язаності видів мовної діяльності, практичної спрямованості, антропоцентризму, комунікативної спрямованості, розвитку почуття мови. Внутрішні та зовнішні аспекти психологічного розвитку особистості беруть участь у формуванні риторичних умінь. Внутрішні аспекти пов'язані з фізіологічними та емоційними характеристиками учнів, зовнішні – відображають їхні взаємини з навколишнім середовищем, суспільством.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ УЧНІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ГІМНАЗІЇ

2.1. Специфіка методики формування риторичних умінь учнів гімназії під час вивчення англійської мови.

Аналіз наукової, науково-методичної літератури (І. Дроздова, Н. Голуб, С. Горобець, А. Воробйова) дає підстави наполягати на особливій практичній цінності формування в учнів риторичних умінь для процесу активізації іншомовного спілкування на уроках англійської мови. Введення риторичних знань і формування відповідних умінь передбачає застосування особливої системи методів, прийомів, зміну педагогічної стратегії навчання. На уроці англійської мови у гімназії така зміна здійснюється через особливі форми організації навчання, а саме:

1. Використання методів навчання: пояснювально-ілюстративний (спостереження за риторичним текстом-зразком); евристичний (освоєння учнями способів моделювання, редагування дискурсу типовими засобами красномовства); дослідницький (пошук та вивчення джерел), проблемно-пошуковий (самостійне створення публічного виступу та продуктивна участь в актах комунікації (диспутах, дискусіях, бесідах тощо)).

2. Застосування методичних прийомів: риторичне завдання, риторична гра, риторичний експеримент, створення власних текстів за зразком риторичних промов, оформлення риторичних міні-текстів, редагування дискурсу відповідно до мети та умов виголошення промови,

корекція міміко-жестикуляційної складової риторичного дискурсу, риторичний аналіз.

3. Виконання завдань з риторики, що відображають етапи риторичної діяльності та реалізуються під час мовних розминок (артикуляційний тренінг, імітація норм вимови, міміко-жестикуляційна імітація, виразне читання), у процесі вивчення лінгвістичних тем (пояснення впливу дискурсів різних типів, акцентування уваги на ефективності риторичних засобів), під час закріплення вивченої теми (відбір вербальних та невербальних засобів з урахуванням вимог мовної ситуації, участь у диспутах, дискусіях, бесідах, публічних виступах). Застосування у навчальній діяльності основних логіко-структурних кліше (схем), правил риторичного канону для засвоєння алгоритму побудови висловлювань.

Робота з формування риторичних умінь учнів гімназії на уроках англійської мови вирішує кілька завдань.

1. Привернути увагу учнів до риторики як науки та мотивувати до активізації риторичної діяльності на уроці. Посилити процес риторизації навчання.

2. Створити на уроці емоційно гармонійну атмосферу співробітництва через використання евристичних, проблемно-пошукових, дослідницьких методів навчання.

3. Активно використовувати риторичну діяльність як засіб виховання культури поведінки та спілкування школярів через систему вправ, що відповідає етапам ведення риторичної діяльності на уроці (риторичне спостереження, риторичне моделювання, риторична творчість).

4. Забезпечити комплексний процес формування риторичних умінь, що включає етапи підготовки, редагування та виголошення промови.

5. Виробити в учнів загальне вміння створювати риторичний дискурс різних жанрів.

Процес формування риторичних умінь має спиратись на якісний зміст риторичного матеріалу, що вводиться. Відбір такого матеріалу вимагає системного походу, який включає функціональний, інформаційний і структурний рівень.

Функціональний рівень забезпечує використання засобів навчання у ході формування риторичних умінь. До них відносять: мова вчителя та учнів; дидактичний матеріал, відібраний із підручників, посібників, зразків промов відомих ораторів, газет, журналів, реклами, афіш, оголошень, телевізійних передач; технічне забезпечення з допомогою магнітофона, телебачення, комп'ютерних програм.

На інформаційному рівні створюються умови для активізації мисленнево-мовленневої діяльності учнів у момент підготовки, моделювання та виголошення промови, що реалізується за допомогою евристичного, проблемно-пошукового, дослідницького методів навчання.

Структурний рівень має провадити чіткий план з подання матеріалів на уроках навчання риторичній діяльності.

Звернемо увагу на функціональний рівень змісту риторичного матеріалу через аналіз підручників і посібників для гімназії. Розглянемо завдання підручника, які потенційно є основою для формування риторичних умінь та активізації риторичної діяльності учнів гімназії на уроках англійської мови.

Сучасні підручники для гімназії: Quick Minds (Cambridge), Fly High (Pearson), Super Minds (Cambridge). Головні герої підручників – діти-дослідники. Лексичні та граматичні завдання вдало підкріплені піснями та історіями. Завдання поєднуються з аудіо та відео матеріалами. У підручниках дотримано принцип наступності та послідовності: легкі завдання переходять у більш складні. Тут можна знайти велику кількість вправ, що сприятимуть формуванню риторичних умінь. Серед таких

завдань більшість продуктивних, тих що вимагають від учнів висловити власну точку зору, прокоментувати, дати пояснення, аргументувати думку тощо. Наведемо приклад вправ з підручника *Super Minds 1 Student's Book* [76].

Super Minds 1 Student's Book, с.10, впр.2, вправа сприяє формуванню вміння правильно та чітко вимовляти слова, дотримуватись певної інтонації, вдосконалювати артикуляцію.

1.Listen and chant.

Hey, Flash! Hey Flash!

Come back, come back!

Your ruler, your rubber,

Your pencil, your book,

Your pen

And your pencil case.

Hey, Flash! Hey Flash!

Close your bag, close your bag!

Your ruler, your rubber,

Your pencil, your book,

Your pen

Super Minds 1 Student's Book, с.19, впр.1, спрямована на формування вміння створювати повідомлення, правильно граматично та логічно будувати речення та міні-діалоги.

2. Look at the picture. Read and answer.

Find the primary colours. What are they?

Find the secondary colours. Do you remember how to make them?

Super Minds 1 Student's Book, с.47, впр.3, сприяє формуванню вміння сприймати мовлення на слух, порівнювати зміст інформації, аналізувати її та робити висновки.

3. Choose your lunch. Find a friend with the same lunch.

I've got!

Me too!

Super Minds 1 Student's Book, с.49, впр.3, формується вміння правильно формулювати речення, точно і доречно добирати слова.

4. Ask and answer.

Have we got any...?

Super Minds 1 Student's Book, с.52, впр.2, сприяє формуванню вміння створювати тексти, добирати лексичні одиниці.

5. Listen and complete the shopping list.

Shopping list

12 apples...

Super Minds 1 Student's Book, с.54, впр.1, формується вміння виражати свої думки, правильно реагувати на репліки опонента.

6. Look at the fruit and vegetables. Which are your favourites?

It is important to eat fruit and vegetables to be healthy.

Model: Pears are my favourite fruit.

Corn is my favourite vegetable.

Super Minds 1 Student's Book, с.56, впр.2, сприяє розвитку уваги, пам'яті, формується вміння представляти власну, створювати міні-презентацію.

7. Write about your picture. Then listen to your friends and guess.

Model : Hi, I'm Pop. I'm a monster. Here's my sandwich. I've got a plain, a train and a go-cart in it. Yummy!

Super Minds 1 Student's Book, с.59, впр.2, формується вміння уважно слухати, будувати граматично правильні речення, впевнено формулювати відповідь.

8. Listen and say.

Model : – I go swimming on Mondays.

I play football on Saturdays.

Super Minds 1 Student's Book, с.61, впр.3, формуються навички спілкування, висловлювання власної думки, повага до слухача.

9. Play the question game

Model :– Do you...at the weekend?

–Yes, I do.

Super Minds 1 Student's Book, с.69, впр.1, формується вміння працювати з партнером, повага до слухача, презентувати проєкт перед аудиторією.

10. Make a poster.

Write the days of the week on your poster.

Think of things you do in the week and find pictures.

Cut out the pictures and stick them on your poster.

Отже, сучасні підручники англійської мови для гімназії містять вправи, що потенційно спрямовані на формування в учнів риторичних умінь, можуть бути доповнені та розширені додатковими завданнями з риторики.

Структурний аспект запровадження риторичного елемента на уроці англійської мови залежить від стратегії організації учителем процесу навчання. З цією метою необхідно:

1. Визначити обсяг теоретичних відомостей з риторики, який мають засвоїти учні, з урахуванням специфіки програмного матеріалу з мови.

2. Структурувати матеріал, що вводиться, забезпечуючи методичну пов'язаність відомостей з мови, мовлення та риторики.

3. Встановити форму запровадження риторичного елемента: методи, прийоми та засоби навчання.

4. Привести зміст і форму матеріалу, що подається у відповідність до вікових особливостей, інтересів учнів.

5. Запропонувати систему вправ, що пропонує систематизоване поетапне формування риторичного вміння

Педагогічна стратегія формування риторичного вміння є складовою структурного аспекту запровадження риторичного елемента,

що складається з трьох основних етапів: спостереження, моделювання, творчість.

На першому етапі – спостереження – учні сприймають та аналізують риторичний текст-зразок, акцентуючи увагу на вербальних та невербальних засобах дискурсу. Мета даного етапу – формувати вміння сприймати риторичний текст-зразок, виділяти та аналізувати вербальні та невербальні засоби впливу. На етапі спостереження учні відпрацьовують можливості інтонаційного та міміко-жестикуляційного наповнення дискурсу, повторюючи за вчителем (зразком). На цьому етапі розвивається навичка розпізнавати риторичний текст і виділяти його специфіку, що дозволяє надалі використовувати отримані теоретичні знання, проаналізовані мовні кліше, етичні мовні формули, невербальні і вербальні засоби впливу.

Перший етап характеризується колективно-груповою та комбінованою формою організації навчання, де провідна роль належить учителю. Сприйняття риторичного дискурсу здійснюється за допомогою обговорення його основних особливостей, що активізує та мотивує діяльність учнів. Завдання вчителя полягає у наполегливій риторизації всього, що вимовляє учень, а саме: демонстрація значущості у зміні форми та змісту мови; зіставлення манери та стилю мовлення оратора.

Другий етап – моделювання – передбачає підбір лінгвістичної та паралінгвістичної складової, а також самостійне моделювання основи виступу. Мета даного етапу – формувати вміння відбирати переконливі, виразні та дієві вербальні та невербальні засоби, а також моделювати дискурс відповідно до мети та умов вимови. Цей етап передбачає самостійний підбір матеріалу для виступу (спілкування), визначення рівня впливу та переконливості того чи іншого елемента. Учні приймають ініціативу у моделюванні процесу виступу, а саме: складають план-схему; скорочують, доповнюють, редагують письмову основу; коригують інтонацію (темп, тембр, голос) та міміко-жестикуляційну канву мовлення.

Етап моделювання характеризується колективно-груповою, комбінованою та індивідуальною формою організації навчання, де переважає принцип співробітництва у роботі учня та вчителя. Завдання на моделювання та конструювання дозволяють одночасно вирішувати цілий комплекс навчальних завдань: застосування учнями раніше здобутих знань, умінь та навичок; усвідомлення та засвоєння нових; оволодіння видами мовної діяльності; розвиток пізнавальної самостійності; збагачення кругозору; формування активного мислення.

Другий етап демонструє готовність учнів до вміння наповнювати та структурувати мову. Основою для формування умінь є мовні ситуації, які передбачають скорочення, доповнення, відновлення, редагування тексту, корекцію помилок, допущених оратором, аналіз складу аудиторії. Учні висловлюють власну думку, намагаються аргументувати тезу, поставити питання опоненту. Можливість самостійного конструювання плану-схеми за текстом-зразком та моделювання майбутнього виступу стає базою для експромтної публічної промови.

На третьому етапі – творчість – учні демонструють вміння публічно виступати (спілкуватися), вирішувати риторичні завдання, проводити експерименти, змагатися у майстерності красномовства. Мета цього етапу – формувати вміння створювати та презентувати риторичний виступ, брати участь у громадському спілкуванні (диспутах, дискусіях, розмовах). Творчий етап передбачає безпосередню залученість учнів до актів громадської комунікації, що включає виступ із презентаціями, захист проектів, проведення риторичних ігор, експериментів.

Таким чином, процес формування риторичних умінь має спиратись на якісний зміст риторичного матеріалу, що вводиться. Робота з формування риторичних умінь учнів гімназії на уроках англійської мови проводиться з метою привернути увагу учнів до риторики як науки та мотивувати до активізації риторичної діяльності на уроці; створення на

уроці емоційно гармонійної атмосфери співробітництва через використання евристичних, проблемно-пошукових, дослідницьких методів навчання; забезпечення комплексного процесу формування риторичних вмінь, що включає етапи підготовки, редагування та виголошення промови; вироблення в учнів загального вміння створювати риторичний дискурс різних жанрів.

2.2 Система вправ для формування риторичних умінь учнів на основі програмного матеріалу.

Запропонована система вправ з формування риторичних умінь націлена на активізацію риторичної діяльності у процесі навчання англійської мови учнів гімназії.

Створена система вправ з формування риторичних умінь відповідає наступним вимогам :

1) методика формування риторичних умінь базується на вихідних законах красномовства, враховує загальнодидактичні, загальнометодичні та специфічні принципи, а також вікові особливості учнів гімназії;

2) формування риторичних умінь здійснюється шляхом введення на уроках англійської мови відомостей про риторику, обговорення у вигляді евристичної бесіди та методично пов'язаних з ними практичних завдань, що відповідають тематиці навчальної програми з іноземних мов для учнів гімназії;

3) методика навчання підпорядкована етапам формування складного вміння (презентувати публічний дискурс), які включають риторичне спостереження, моделювання та творчість;

4) кожен з етапів забезпечує учнів (на основі процесів сприйняття, зіставлення, аналізу, редагування, конструювання та моделювання)

допоміжним теоретичним та практичним матеріалом для успішного ведення риторичної діяльності.

У плануванні роботи з риторичним матеріалом враховується актуальність, важливість, доречність, доступність, насущність запропонованого учням матеріалу; можливість гармонійного введення риторичного елементу у відповідну тему уроку.

Під час формування риторичних умінь учнів особлива увага приділяється якісному підбору завдань, спрямованих на імітацію інтелектуального процесу прийняття рішень, аналіз проблемних ситуацій, відбір ефективних засобів впливу, формування стратегій та тактик переконливої риторичної поведінки.

Характерною рисою запропонованих нами видів вправ із формування риторичних умінь учнів гімназії є перспективність, системність та наступність у подачі матеріалу. Циклічність (системність) етапів відповідає зміні змісту навчального матеріалу, який ускладнюється відповідно до вікових особливостей учнів.

Система вправ складена так, щоб на кожному наступному етапі учні наближалися до самостійної творчо-продуктивної роботи: від спостереження над риторичними текстами-зразками, акцентування уваги на вербальних/невербальних засобах впливу через редагування та моделювання до створення та презентації риторичного дискурсу. Система будувалася відповідно до вимог Державного освітнього стандарту та діючих програм з англійської мови (Державний стандарт базової середньої освіти) [75].

Вивчення риторичних тем із опорою на мовний матеріал підручника дає можливість розширити смислову перспективу теми, посилити функціональний підхід, мотивувати вчителя до самостійного творчого пошуку та здійснення такого взаємодоповнення. Підхід до викладання повинен мати наступні характеристики: імпровізаційність (використання шаблонних, стереотипних висловлювань у різних

несподіваних жанрах, безпосередня участь у риторичних іграх, розміщення фрагмента тексту в різні контексти); змагальність (діалог із учнями «на рівних», спільна участь у евристичній бесіді, твір невеликих поетичних творів, загадок, скоромовок), креативність (творче бачення лінгвістичної теми в аспекті риторичної діяльності).

Запропонована система вправ з формування риторичної діяльності відповідає виділеним раніше етапам риторичної діяльності – спостереження, моделювання, творчість. На етапі риторичного спостереження запроваджується блок аналітико-репродуктивних вправ, що дозволяє засвоїти предметний зміст матеріалу.

Етап риторичного моделювання реалізується за допомогою блоку конструктивно-моделюючих вправ. Цей блок включає конструктивні завдання, присвячені підбору матеріалу для виступу, вербальних та невербальних засобів з урахуванням вимог мовної ситуації, тематичних груп слів. У процесі виконання завдань передбачається складання плану виступу та редагування дискурсу відповідно до мети та умов вимови мови.

На етапі риторичної творчості учням пропонується творчо-продуктивний блок вправ. До творчих завдань належать риторичне завдання, експеримент, гра. Подібні завдання покликані здійснювати перехід від вивчених риторичних закономірностей до конкретного випадку життя, навчити перетворювати інформацію по виходу з конкретної проблемної ситуації.

Продуктивні завдання передбачають підготовку та презентацію публічного дискурсу у процесі виступу (презентація, захист проєктів) та у момент участі у диспуті (дискусії, бесіді).

Система вправ сприяє формуванню та розвитку навичок та умінь, пов'язаних із побудовою елементів змісту та встановленням логічних зв'язків між ними, як в окремій мікротемі тексту, так і у всьому тексті загалом. Виконання вправ дозволить відбирати ефективні комунікативні

тактики та прийоми побудови промови, які впливають із комунікативної мети та її риторичного досвіду; визначати тип і характер розгортання теми, її членування на мікротеми.

Запропонована система вправ включає такі формулювання завдань:

1. Listen and repeat. Vary the tone of voice when reading a text aloud in order to make the text interesting for the listener.
2. Look at the picture. Describe the picture using the words given below.
3. Describe a picture. Choose the word which best fits the style of the text.
4. Discuss the topic. Find a friend with the same one.
5. Listen and complete the text. Make the text easier to read and more understandable.
6. Look at the stuff. Which are your favourites? Provide 2-3 arguments.
7. Write about your picture or photo. Then listen to your friends and guess what is there in his/her picture/photo.
8. Describe a photo or picture. Write a mone-presentation. Create a plan. Think over the greetings and farewells.
9. Play the question game. Listen and say if it is true. Provide 2-3 arguments
10. Make a project.

На першому етапі вправи сприяють формуванню та розвитку навичок та умінь з оволодіння технікою мовлення, а саме – такими її складовими, як артикуляційна виразність та розбірливість, правильне дихання, інтонація, жести та міміка. Даний тип вправ представлений такими видами впливу: респіраційно-орієнтований, який відповідає за організацію правильного дихання; фонаційно-орієнтований, що передбачає розвиток голосового діапазону, сили, польотності; ритміко-інтонаційно-орієнтований, що включає завдання на вдосконалення мелодики, синтагматичного членування фрази, паузації, фразової акцентуації, гучності, тембру та темпу.

Представленим видам вправ характерні такі формулювання завдань:

- speak tongue twisters first slowly, then quickly, clearly and rhythmically;
- read the text first slowly and clearly in a whisper, at the same time, strive for expressive articulation that would make it possible to understand the statement;
- read the sentence, observing the correct breathing pauses;
- read the sentence, practicing breathing, etc.;
- after changing the tone of the voice, pronounce the phrases: a) with a hint of irony; b) with a hint of dissatisfaction; c) with a hint of disapproval;
- say the same phrase: a) affirmatively; b) interrogative; c) expressing a request, etc.;
- mark the most important sections of the text, which should be read slowly and clearly;
- read the above phrases to your partner as if you are sure of the information, using the appropriate melody; illustrate phrases with graphic markup;
- read the sentences, underline words/phrases that can be accompanied by gestures;
- review the performance and indicate which gestures were used.

Таким чином, дані види вправ дозволяють учням домогтися артикуляційної виразності, привернути увагу аудиторії до необхідної інформації шляхом зміни регістру голосу та розміщення логічного наголосу у фразі, дотримання навмисної паузації.

На другому етапі до комплексу необхідно включити вправи, спрямовані на формування та розвиток навичок та умінь самоконтролю, пов'язаного з редагуванням тексту та аналізу виступу за допомогою відео/аудіозапису. Типовими для таких типів вправ формулюваннями є:

- record your speech (or shoot a video), listen to your recorded speech, and do a self-analysis of speech technique according to the following parameters:

a) voice range; b) voice pitch; c) tone of voice; d) articulation;

- review your speech and analyze whether you managed to maintain eye contact with the audience;

- watch the video and determine whether the rhetorical rules were violated, if so, what and what are the reasons for these violations, etc.

На заключному етапі комплекс вправ передбачає більш складні завдання, спрямовані на формування знань про комунікативні стратегії, тактики та прийоми риторики. Типовими для таких вправ будуть завдання:

- name the communicative tactics used by the speaker in the introduction and conclusions, characterize them and draw a conclusion;

- read the text for the public speech, underline the greetings, opening and closing phrases;

- find the arguments in the texts and determine the used communicative tactics (submissive, aggressive, passive-aggressive, manipulative, and assertive);

- watch the video and say which communication techniques (submissive, aggressive, passive-aggressive, manipulative, and assertive) the speaker uses to attract/maintain attention;

- determine in which part of the speech a) in the appeal; b) in the main part of the speech; c) in the conclusion, you can use these phrases...in order to prove your idea, to insist, to appreciate, etc.

Таким чином, вправи дозволять учням проводити риторичний аналіз мови та вибрати оптимальні комунікативні стратегії та тактики для ефективного спілкування з метою точно і правильно висловити думку та впливати на інтелектуальні емоції адресата.

Розроблений комплекс вправ характеризується логічністю, наступністю та варіативністю. Використання даного комплексу дозволяє учням проводити риторичний аналіз мовлення, вибрати оптимальні комунікативні стратегії та тактики для ефективного спілкування та обирати адекватні поведінкові патерни з метою точної та правильної реалізації комунікативного завдання та наміру.

Отже, основними формами педагогічної взаємодії з формування риторичних умінь учнів є спільний з учителем розгляд, обговорення, пошук, створення риторичного дискурсу. Система вправ, що передбачає роботу на етапах спостереження, моделювання та творчості пропонує учням більш глибокий аналіз вербальної та невербальної складових риторичного дискурсу для подальшого його вдосконалення.

Висновки до другого розділу

Аналіз методичної літератури, сучасних підручників дозволив стверджувати, що уроці англійської мови у гімназії введення риторичних знань та формування риторичних умінь може здійснюватись через використання матеріалу сучасних підручників, як основи для подальшого розширення кількості завдань з риторики.

Запровадження риторичного елемента на уроці англійської мови залежить від стратегії організації вчителем процесу навчання. З цією метою визначають обсяг теоретичних відомостей з риторики, який мають засвоїти учні, з урахуванням специфіки програмного матеріалу з мови; структурують матеріал, що вводиться, забезпечуючи методичну пов'язаність відомостей з мови, мовлення та риторики; встановлюють форму запровадження риторичного елемента: методи, прийоми та засоби навчання; приводять зміст і форму матеріалу, що подається у відповідність до вікових особливостей, інтересів учнів.

Запропонована нами система вправ складена так, щоб на кожному наступному етапі учні наближалися до самостійної творчо-продуктивної

роботи: від спостереження над риторичними текстами-зразками, акцентування уваги на вербальних/невербальних засобах впливу через редагування та моделювання до створення та презентації риторичного дискурсу.

ВИСНОВКИ

Уміння говорити публічно змушує людину уважно ставитися до слів, що вимовляються. Саме завдяки володінню риторичними знаннями і сформованими риторичними вміннями можна покращити рівень іншомовного спілкування. Риторика займає одне з основних місць у цьому процесі. Риторичну діяльність необхідно визначити як активність, цілеспрямованість, мотивацію процесу створення, проголошення та реконструкції тексту (мовленнєвого та риторичного жанрів), що реалізується засобами мови усно у конкретній аудиторії або письмово, з метою здійснення «якісного, ефективного, гармонізуючого впливу на адресата (адресатів) у ході спілкування, задоволення пізнавальних потреб» [71, с. 56], а також рефлексії власної мовної риторичної діяльності.

«Риторична діяльність може відбуватись на різних рівнях: внутрішній діалог, зовнішній діалог, монолог, полілог, дискусія, конфлікт» [71, с. 56].

У процесі риторичної діяльності текст стає предметом вивчення та одиницею навчання мови. Роботу з риторичним текстом спрямовано на сприйняття зразка з подальшим аналізом мовного явища з погляду його ефективності, створення і моделювання риторичного тексту для ефективного і дієвого впливу на опонента.

Опанування учнями основами риторики як універсальним механізмом активізації мислемовного потенціалу особистості має стати базисом у розвитку риторичної компетентності.

Принципи риторичної діяльності дозволяють систематизувати процес вивчення риторики, спираючись на закономірності взаємозалежності усного та писемного мовлення, взаємопов'язаності видів мовної діяльності, практичної спрямованості, антропоцентризму, комунікативної спрямованості, розвитку почуття мови.

Риторична діяльність є важливою складовою виховання мислячої людини, яка ефективно висловлює свої думки. Успішність володіння риторичними знаннями та формування відповідних умінь залежить від виявлення та усвідомлення основних психолого-педагогічних умов зазначеного процесу. Вчені виділяють внутрішні та зовнішні аспекти психологічного розвитку особистості, що беруть участь у формуванні риторичних умінь. Внутрішні аспекти пов'язані з фізіологічними та емоційними характеристиками учнів, зовнішні – відображають їхні взаємини з навколишнім середовищем, суспільством. Формування риторичних умінь сприяє гармонійному розвитку як внутрішніх, так і зовнішніх якостей особистості.

Система вправ з формування риторичних умінь учнів гімназії на уроках англійської мови передбачає поступове введення риторичних знань та роботу на етапах: спостереження за риторичним текстом-зразком, моделювання та редагування матеріалу для забезпечення його дієвості та ефективного впливу на опонента; самостійної риторичної творчості учня під час виголошення публічної промови англійською мовою, участі у бесідах, диспутах, обговоренні і т.і.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Риторика: Навч. посібник. Львів: Світ, 2014. 240 с.
2. Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / За ред. проф. К. Я. Климової. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 220 с.
3. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України : Історія. Теорія / А. М. Алексюк. К. : Либідь, 2018. 560 с.
4. Баранник Н. О. Функціонально-стилістичний підхід до вивчення граматики – запорука розвитку мовленнєвих умінь студентів / Н.О.Баранник // Наукові записки кафедри педагогіки. 2014. Вип. 28(1) С. 23-30.
5. Барахтян М.М. Роль риторичної освіти у формуванні комунікативної компетентності майбутнього вчителя. Педагогічні науки: збірник наукових праць. Випуск 139, 2018. С. 20-26.
6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2014, С.344.
7. Белікова О., Дитюк С., Тесаловська О. Риторична культура як невід’ємна складова педагогічної майстерності. Новий колегіум. № 4. 2020. С. 118-121.
8. Білоус О., Шевченко В., Мольченко Д. Зв'язок тривожності з самооцінкою та особливості їх впливу на ефективність публічного виступу. Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки. № 1 (19), 2018. С. 169-172.
9. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі : дис.

- кандидата пед. наук : 13.00.01 / Ярослава Володимирівна Білоусова. К., 2014. 216 с.
10. Бобко Л.О., Кузьмінець О.В., Михайліцька Х.А., Патійчук Ж.Д. Психологічні аспекти публічного виступу. Молодий вчений, № 12 (76). 2019. С. 255-260.
 11. Бортун К. О., Козловська Д. В. Основи красномовства. Матеріали для самостійної роботи студентів : практикум. Вінниця : Документ Принт, 2019. 104 с.
 12. Васьківська, О. Діалогічні уміння як засіб формування соціальної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу / Олена Васьківська // Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць / [за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської]. Київ, 2017. С. 90–95.
 13. Вашуленко М. С. Рідна мова як засіб навчання, виховання й розвитку школярів // Мовознавство. Х. : ОКО. 1996. С. 39 – 42.
 14. Веремчук А.В. Компетентнісний піхід в підготовці майбутнього педагога в умовах ВНЗ. Гуманітарний вісник (Педагогіка), № 28. 2012. С. 64-69.
 15. Вейланде Л.В.-В. Практикум з основ педагогічної майстерності. Навч. посібник Одеса: Вид-во «Європринт», 2011. 192 с.
 16. Воробйова А.В. Механізми активізації риторичної діяльності у поліетнічному середовищі <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/9727/%D0%90.%D0%92.%20%D0%92%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf?sequence=1>
 17. Гаркуша І.В. Риторична культура мовлення сучасного фахівця-психолога: навчальний посібник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 144 с.
 18. Герман В. В. Риторична культура вчителя в академічному просторі: навчальний посібник. Суми, 2018. 190 с.

19. Герман В.В. Риторична культура як основа формування риторичної особистості вчителя. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. 2013. Вип. 20. С. 66-69.
20. Гилярська О. Риторична підготовка майбутніх учителів у педагогічних коледжах на засадах компетентнісного підходу // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр.. Кам'янець-Подільський, 2019. № 26 (1). С. 34-42.
21. Голуб Н. Б. Викладання риторики майбутнім учителям-словесникам / Н. Б. Голуб // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. (Серія „Педагогічні науки”). 2016. Вип. 7. С. 105–110.
22. Голуб Н. Б. Дидактичні засади навчання риторики у вищих навчальних педагогічних закладах / Н. Б. Голуб // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць ; гол. ред. В. К. Буряк. Кривий Ріг : КДПУ, 2018. Вип. 21. С. 75–83.
23. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі: монографія. Національний педагогічний ун-т ім. Михайла Драгоманова. Черкаси: Брама-Україна, 2018. 400 с.
24. Голуб Н. Б. Система вправ з риторики для студентів педагогічних спеціальностей / Н. Б. Голуб // Дивослово. 2017. № 12. С. 21–25.
25. Голуб Н. Б. Учитель як риторична особистість / Н. Б. Голуб // Науковий вісник Миколаївського державного університету. (Серія „Педагогічні науки”). Миколаїв : МДУ, 2017. Вип. 19. С. 268-278.
26. Голуб Н.Б. Організація самостійної роботи студентів під час вивчення риторики / Н.Б. Голуб // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. 2019. № 4 (167) лютий. С. 88–102.
27. Горобець С. І. Риторична підготовка майбутнього вчителя української мови і літератури як об'єкт теоретичного аналізу в

- педагогічній практиці на текстовій основі. Науковий часопис Національного педагогічного університету 229 імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2020. Випуск № 78. С.61-65.
- 28.Горобець С. І. Навчальний текст як засіб формування риторичної компетентності майбутніх вчителів української мови і літератури. Інноваційна педагогіка. 2020. Випуск 29. Том1., С. 54-60.
- 29.Горобець С. І. Основні методи навчання у формуванні риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі вивчення мовознавчих дисциплін. Інноваційна педагогіка. 2021. Випуск 31. С. 25-30.
- 30.Горобець С. І. Особливості формування риторичної компетентності майбутніх вчителів початкової школи. Таврійський національний університет ім.. В.І. Вернадського. Інноваційні наукові дослідження у сфері педагогічних та психологічних наук: зб. матеріалів учасн. Міжнар. наук.-практ. конф., 4-5 травня 2018 р. Київ. 2018. С. 27-29.
- 31.Горобець С. І. Формування риторичної компетентності майбутніх вчителів української мови на заняттях з культури усного та писемного мовлення. Інноваційна педагогіка. 2020. Випуск 30. Том 2., С. 56-62.
- 32.Грона Н.В. Система підготовки студентів педагогічного коледжу до формування у молодших школярів текстотворчих умінь: дис. доктора пед. наук, Київ, 2018. 665 с.
- 33.Дейнеко Є.В. Теоретичні аспекти ефективності публічного виступу. Механізм регулювання економіки. 2013. № 3. С. 12–15.
- 34.Дика Н. М. Формування мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу в умовах реалізації концепції нової української школи. Молодий вчений (11). С. 294-297.

35. Дика Н.М. Розвиток мовної особистості вчителя-словесника інформаційної доби. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Формування мовної особистості інформаційної доби» (1). С. 1-8. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/22273/1/N_Dyka_FLPIA.pdf (дата звернення 27.09.2023 р.).
36. Дроздова І. П. Формування риторичної компетентності майбутніх викладачів нефілологічних дисциплін// Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: 232 збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / За ред. проф. К. Я. Климової. – Житомир, 2015. С.43-49.
37. Дроздова І.П. Наукові основи формування професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ: монографія. Харків: ХНАМГ, 2013. 320 с.
38. Єлісєвич Ю.П. Ораторське мистецтво: постановка голосу і мовлення: Навч. посібн. Київ: Атіка, 2013. 204с.
39. Залюбівська О. Б. Особливості використання навчального портфоліо у викладанні риторики у технічному університеті / О. Б. Залюбівська // Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 3. С. 151-155.
40. Залюбівська О. Б. Риторична культура викладача технічного університету: структурні особливості. Освітнологічний дискурс, 2014, № 3 (7). С. 68-81.
41. Каніболоцька Л.В. Зміст та структура риторичної компетентності майбутніх викладачів вищих навчальних закладів. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2015. Вип. 220. С. 43-47

- 42.Каніболоцька Л.В. Модель формування риторичної компетентності майбутніх викладачів вищих навчальних закладів. Наукові записки. Серія: педагогіка, 2016, № 3. С. 136-142.
- 43.Караман С. О. Сучасні підходи до лінгводидактичної підготовки майбутнього вчителя-словесника. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету (29). 2013. С. 169–176.
- 44.Когут О. І. Основи ораторського мистецтва. Практикум. Тернопіль: Астон, 2015. 296 с.
- 45.Конівіцька Т. Мовленнєві засоби впливу в публічному виступі // Інформація, комунікація, суспільство 2019 : матер. 8-ої Міжнародної наук. конф. 16-18 травня 2019 року, Чинадієво. Львів, 2019. С. 166–167.
- 46.Конівіцька Т. Роль інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні риторичної компетентності майбутніх психологів. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Випуск 51, 2018. С. 273-276.
- 47.Корчова О. М. Структурно-змістові складники риторичної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал. Суми: Сумський ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. № 6 (50). С. 196–205.
- 48.Корчова О.М. Риторична компетентність як складник професійної підготовки соціальних педагогів. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: зб. наук. праць. Серія: 235 Педагогічні науки, вип. 22. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2013. С. 23-29.
- 49.Кропивко І. В. Риторика: навч. посіб. Дніпропетровськ: Пороги, 2003. 68 с.

50. Кучерук О. А. Розвиток риторичної компетентності студентів-філологів у процесі риторичної освіти// Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / За ред. проф. К. Я. Климової. Житомир, 2015. С.50-53.
51. Кучерук О.А. Формування риторичної компетентності старшокласників у процесі українськомовної освіти / Оксана Кучерук // Українська мова і література в школах України. 2016. № 1. С. 9 - 14.
52. Макович Х. Я., Вербицька Л. О., Капітан Н. О. Словник термінів і понять з риторики. Львів, 2016. 140 с.
53. Мамчур Л. Формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника. Проблеми підготовки сучасного вчителя, №8 (Ч. 2), 2013. С. 182-186.
54. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Вища школа, 2013. 311 с.
55. Нищета В. А. Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 340 с. Нищета В. А. Психолого-педагогічний аспект готовності вчителя словесника до запровадження риторизованих технологій. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: серія 16: творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. пр. / ред. кол.: Н. В. Гузій. Вип. 20 (30). К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. Спец. вип. Актуалітети філологічної освіти і науки. С. 152-156.
56. Нищета В. А. Риторичні уміння як складова результативної бази шкільної мовної освіти. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). Бердянськ: БДПУ, 2014. № 4. С. 218-226.

57. Овчиннікова А.П. Риторика як суспільно-культурне явище. Курс лекцій. Херсон: «Олді+», 2020. 176 с.
58. Онуфрієнко Г.С. Риторика. Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2018. 592 с.
59. Педагогічна риторика : навч. посіб. / Л. О. Савенкова К. : КНЕУ, 2019. 298 с
60. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія / О. А. Кучерук, Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, С. О. Караман та ін.; за ред. О. А. Кучерук. Київ: КНТ, 2016. 258 с.
61. Пентиліук М. І. Роль тексту у формуванні риторичних умінь і навичок учнів// Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / За ред. проф. К. Я. Климової. Житомир, 2015. С. 8-19. 220 с.
62. Ранюк О. П. Тренінг важлива технологія для розвитку риторичної компетентності філологів-полоністів. Мовна компетенція як основа для професійного та соціального успіху в Європі: збірник наукових праць. Хмельницький-Кельце: ХмЦНТІ, 2015. С. 150–155.
63. Риторика загальна та судова: Навч. посіб. / С.Д. Абрамович, В.В. Молдован, М.Ю. Чикарькова К.: Юрінком Інтер, 2013. 416 с.
64. Риторична культура вчителя в умовах профілізації / [Горошкіна О. М., Нікітіна А. В., Попова Л. О.]. Луганськ: СПД Рєзников В. С., 2017. с 196.
65. Сагач Г. М. Риторика як наука в системі професійної підготовки вчителя: дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 2013. 284 с.
66. Сагач Г. М. Риторика: Навч. посіб. для студентів середніх і вищих навч. закладів. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2013. 568 с.

67. Садова Т.А. Формування риторичної компетентності майбутніх педагогів вищої школи. Молодий вчений, № 10.1 (62.1), 2018. С. 97-100.
68. Симоненко Т.В. Практична риторика лідера: моделювання змісту тренінгових занять. Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». Випуск № 15, 2018. С. 61-68.
69. Тарасевич Я. Ю. Методика навчання риторики в старших класах профільної школи: дис... канд..пед.наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова); Київ, 2013
70. Тягнирядно Є. В. Формування риторичних умінь у майбутніх правників у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійного навчання. Одеса, 2018. 256 с
71. Мухортова М.В. Риторична діяльність як механізм активізації мислемовного потенціалу особистості. Магістерські студії. Альманах. Вип. 23. 2023. Херсон Івано-Франківськ. ХДУ, 2023 С. 55– 58
72. Heracleous L., Klaering L. A. Charismatic Leadership and Rhetorical Competence: An Analysis of Steve Jobs's Rhetoric. *Group & Organization Management*, 2014, Vol. 39(2). P. 131-161.
73. Nunan D. *Designing Tasks for the Communicative Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 215 p.
74. Richter, O.Y., 2015. The role of innovative technologies in the process of language competence formation. *Materials of the XI International scientific and practical conference, «Cutting-edge science», volum 17. Philological sciences*, p. 48- 53.
75. Saidjalalova S. Teacher'S Rhetorical Competence: Problems and Practice of Formation. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, Volume 24. Issue 8, 2020. 9 p. URL:

https://easychair.org/publications/preprint_download/gR7r (дата звернення 27.09.2023 р.).

76. Державний стандарт базової середньої освіти

<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>

77. Super Minds 1 Student's Book. Cambridge. 2019, 129 p.